

Функції ікони в контексті богословського осмислення

Вікторія Головей

<http://doi.org/10.33209/2519-4348-2707-9627-2022-10-112>

Для розуміння значення і призначення ікони особливу важливість має аналіз її функціонального аспекту. У цьому контексті актуалізується дослідження функцій ікон, виявлення їх унікальної специфіки. Метою нашої статті є систематизація основних функцій ікони в контексті аналізу їх богословського осмислення. Обґрунтовано, що проблематика функціонального призначення ікони мала важливе значення для християнської культури й постійно привертала увагу богословів. Аналіз функцій ікони засвідчує, що вони суттєво відрізняються від функцій світського мистецтва. Функціональне призначення ікон виходить далеко за межі їхньої матеріально-речової конкретності, художніх якостей і навіть релігійно-культового контексту. Їхня функціональна специфіка зумовлена, на нашу думку, особливим онтологічним і аксіологічним статусом ікони як сакрального мистецтва. Саме онтологічний зв'язок ікони зі священним першообразом і уможливорює її основні ритуально-сакральні функції: догматичну, літургійну, молитовну, харизматичну, анагогічну, чудотворну. Іконам притаманні й такі загальні для мистецтва функції, як дидактична, інформативна, комеморативна, компенсаторна, пізнавальна, естетична тощо. Однак зміст і характер таких функцій ікони є доволі специфічними. Їхня специфіка обумовлювалася сутнісним зв'язком ікони із першообразом та онтологічним характером опосередкованого ними досвіду Богоспілкування. Усі функції сакрального мистецтва тісно пов'язані між собою; вони не просто взаємодіють, а й взаємно обумовлюють одна одну. Тому їх необхідно висвітлювати в нерозривній єдності та діалектичній взаємодії. Основне функціональне призначення ікони – репрезентувати Божественне, виражати святе, актуалізувати його присутність у вимірі людського життя, що інтегрує в собі всю повноту її різноманітних функціональних аспектів. Перспективним напрямком подальших досліджень із цієї проблематики є порівняльний аналіз позицій представників православного і католицького богослов'я щодо функцій церковних зображень.

Ключові слова: ікона, функції ікони, священне, сакральне мистецтво, богословська теорія, онтологія, репрезентація.

Постановка наукової проблеми та її значення. У часи трагічних випробувань зростає роль духовних святинь, які є традиційними символічними оберегами нашого народу. Серед них чільне місце належить іконі. Основне її значення в наш час полягає в тому, що ікона знаменує присутність Божественного в нашому житті, виражає всеосяжну Божественну любов і силу, а також людську надію на спасіння, допомогу й заступництво. Ікона репрезентує вищий вимір буття, у якому людський образ підноситься на рівень Богоподібності у співвіднесенні із абсолютними духовними цінностями людської культури, в іншу спрямованість щодо панівної споживацької орієнтації сучасного прагматичного світу, у якому образ людини принижується до рівня рекламного засобу товарів споживання.

Для розуміння значення і призначення ікони особливу важливість має аналіз її функціонального аспекту. У цьому контексті актуалізується дослідження функцій ікони, виявлення їх унікальної специфіки. Також важливо відповісти на питання: чим зумовлена ця специфіка, у чому полягає функціональна відмінність ікони від творів світського мистецтва?

Аналіз досліджень цієї проблеми. Серед наукових розробок, дотичних до цієї проблематики, відзначимо праці відомих дослідників православної культурної традиції Константина Каварноса¹ та Валерія Лепакіна². Зокрема, К. Каварнос вказує на поліфункціональність ікон, виділяючи сім основних функцій:

«Святі ікони служать багатьом цілям. 1) Вони підкреслюють красу церкви. 2) Вони навчають нас у питаннях, що стосуються християнської віри. 3) Вони нагадують нам про цю віру. 4) Вони піднімають нас до прототипів, які вони символізують, до вищого рівня думки та почуттів. 5) Вони спонукають нас наслідувати чесноти святих персонажів, зображених на них. 6) Вони допомагають нам змінитися, освятити нас. 7) Вони служать засобом поклоніння та шанування»³.

Як бачимо, перше місце в цьому переліку відводиться естетичній функції. В. Лепакін натомість нараховує двадцять одну функцію ікони, визначаючи в якості головних догматичну й віроповчальну. Водночас, на наш погляд, у

¹ Cavarnos, Constantine (1992). The Functions of Icons. Orthodox Iconography. Belmont: Institute for Modern Greek and Byzantine Studies, 1992, pp. 30–35. URL: http://orthodoxinfo.com/general/icon_function.aspx

² Lepahin, V. Az ikon funkciói. Az ikon szerepe az egyházi, társadalmi életben és a mindennapokban. Szombathely, 2001. 148 c.

³ Cavarnos, Constantine (1992). The Functions of Icons. Orthodox Iconography. Belmont: Institute for Modern Greek and Byzantine Studies, 1992, pp. 30–35. URL: http://orthodoxinfo.com/general/icon_function.aspx

переліку й характеристиках інших функцій в дослідженні В. Лепакіна бракує систематизації й логічної послідовності; так, військова, господарська, родова, прикладна функції тут передують молитовній і чудотворній функціям⁴.

Доволі лапідарний перелік функцій ікони подає Дмитро Степовик. На думку українського науковця, найістотніше призначення ікони – молитовне. Крім молитовної функції, вважає дослідник,

«ікона має ще чотири: 1) є зоровим образом персонажів Святого Писання (Біблії) – Господа Ісуса Христа, Пресвятої Богородиці, апостолів, пророків; 2) є зоровим образом багатьох святих Священного переказу, тобто записаних духовно-повчальних епізодів двохтисячолітньої історії Церкви; 3) є сутнісним елементом при здійсненні богослужіння у храмах, зокрема, найважливішого з них – Божественної Літургії; 4) є обов'язковою прикрасою храму, службового приміщення чи приватного помешкання вірянина»⁵.

Пізнавальну функцію ікони висвітлює дослідник С. Мілютін, який звертає увагу також на посередницьку функцію (ікона опосередковує зв'язок між віряними і першообразом) у якості чудотворного, молитовного і шанованого образу⁶.

Огляд наукових публікацій з цієї проблематики засвідчує, що переважна частина дослідників обмежуються переліком і характеристикою окремих функцій ікони, не даючи відповідь на важливе питання – чим обумовлена їхня специфіка. Недостатньо досліджені й особливості функцій ікони, які відрізняють її від світських зображень.

Метою нашої статті є систематизація основних функцій ікони в контексті аналізу її богословського осмислення, що передбачає реалізацію таких завдань:

- розкриття специфіки основних функцій ікони як сакрального мистецтва;
- аналіз проблематики функціонального призначення ікони в богословському дискурсі.

⁴ Лепакін В. Функції ікони в Церкві, в державному, громадському та особистому житті. URL: <https://ukrbukva.net/38746-Funkcii-ikony.html> (дата звернення: 28.08.2022)

⁵ Степовик Д. Іконотворчість та українське ікономалярство. Енциклопедія історії України: Т. 3. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: Наукова думка, 2005. 672 с. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Ikonotvorchist> (дата звернення: 30.08.2022)

⁶ Мілютін С. Ікона як феномен християнської теорії пізнання і візантійської естетики у доіконоборчий період. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2017. Вип. 47. С. 277–285.

Мета і завдання обумовили відповідні методологічні пріоритети дослідження. Аналізуючи функціональну специфіку ікони, ми послуговуємося культурно-історичним, системним і структурно-функціональним науковими методами, що уможливує розгляд функцій ікони в їх системній єдності та діалектичній взаємодії. Відправною методологічною позицією в нашому дослідженні є концепт онтологічної герменевтики. В історичній генезі герменевтики виявляється її безпосередній зв'язок із богословською традицією інтерпретації сакральних текстів і зображень, тлумачення їх символічного значення.

Виклад основного матеріалу. Передусім зазначимо, що розгляд функцій ікони передбачає розуміння онтологічної природи ікони як сакрального мистецтва⁷. Ми вже обґрунтовували в попередніх дослідженнях, що саме онтологічний зв'язок іконообразу зі священним першообразом уможливує його ритуально-сакральні функції, а отже, й сам феномен сакрального мистецтва. Адже специфіка функцій ікони обумовлена передусім її сакральним статусом. Як витвір мистецтва ікона набуває сакральності лише в культовому (літургійному, молитовному) контексті. Це добре розуміли християнські богослови. Так, на VII Вселенському соборі, присвяченому захисту іконошанування, зазначалося: «Якщо немає священної молитви, яка освячує ікони, щоб зробити їх із звичайних предметів святими, то залишаються вони речами звичайними, які не мають ніякого особливого значення, окрім того, яке надав їм живописець»⁸.

Іконописні зображення є релігійними не тільки за своїм змістом, а ще й у специфічному онтологічному й функціональному значенні: вони є священними речами – об'єктами вшанування, поклоніння як символічні посередники між Божественним і людським. Основна функція таких зображень – символічна репрезентація священного абсолюту. Священні образи – видимі свідчення про невидиме, місце онтологічної зустрічі двох вимірів буття – трансцендентного та іманентного⁹.

Для сакрального мистецтва функціональний аспект є одним із визначальних. Він висувається на передній план у відомих визначеннях сакрального мистецтва – і теологічних, і філософських. Згадаймо, наприклад, дефі-

⁷ Головей В. Феноменологічна та онтологічна специфіка сакрального мистецтва. Науковий вісник Чернівецького університету. Філософія. 2014. Вип. 706–707. С. 293. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvchu_fil_2014_706-707_57.

⁸ Деяния вселенских соборов: в 4 т. 5-е изд. 1996. Т. 4. СПб.: Воскресение, Паломник, 1996. С. 541.

⁹ Головей В. Феноменологічна та онтологічна специфіка сакрального мистецтва. Науковий вісник Чернівецького університету. Філософія. 2014. Вип. 706–707. С. 289–293. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvchu_fil_2014_706-707_57.

ніцію, яку сформулював представник сучасного католицького духовництва кардинал Йозеф Ратцінгер, який був папою Римським під іменем Бенедикт XVI: «Сакральне мистецтво – це те, що допомагає виявленню присутності святого»¹⁰. Як уважає вітчизняна дослідниця І. Бондаревська, функція художньої репрезентації священного оминає факт копіювання, пасивного відображення реальності, вона її представляє так, що зображення набуває певних властивостей архетипу; ідеальність репрезентації тут доведена до максимальної співвідносності між представником і самим представленим; ікона не зображує, а засвідчує істину, «репрезентація свідчить і є одночасно»¹¹.

У методологічному аспекті важливо зазначити, що функції ікони у своїй сукупності є взаємопов'язаними структурними елементами цілісної системи літургійних функцій, тому їх доцільно розглядати на основі системного підходу в нерозривній цілісності та взаємодії. Системотворчим ядром цієї цілокупності є релігійно-сакральні функції. До них, передусім, ми відносимо догматичну функцію. Ікона є виразником самої суті християнської віри, вона унаочнює зміст основних догматів Церкви. Варто зазначити, що незбагненна глибина Божественної сутності обумовила парадоксальність і символічну багатозначність християнської догматики і, відповідно, антиномічний характер догматичних формулювань. Наприклад, догмат про триєдиного Бога (про святу Трійцю), або ж христологічний догмат про «нероздільність і незлитність» Божественної та людської природ Христа, розраховані на способи містичного, ірраціонального осягнення.

Антиномічна природа догматів утаємничена. Це глибоко усвідомлювали візантійські богослови, визначаючи високу роль недискурсивних форм пізнання священного абсолюту, серед яких почесне місце було відведено іконі. На особливу увагу заслуговує думка В. Бичова про те, що релігійні зображення виступали в системі православного культу як особливі засоби «зняття» антиномічних суперечностей догматики на чуттєво-емоційному рівні. Мистецька традиція Східної церкви, створюючи систему релігійних образів-символів, які репрезентували зміст догматів, допомагали «знямати» у свідомості вірян догматичні антиномії, переводячи їх із раціонально-логічного рівня на рівень духовно-чуттєвого сприйняття. Преподобний Іоан Дамаскин стверджував, що ікони Бога переконливо засвідчують істинність Боготілення, роблять видимим Невидиме і Безвидне як об'явлення сокро-

¹⁰ Знову віднайти душу Літургії: Інтерв'ю з кардиналом Ратцінгером. Міжнародний богословський часопис «Комуніо». Львів, 2001 (українська версія). С. 7–8.

¹¹ Бондаревська І. Парадоксальність естетичного в українській культурі XVII-XVIII століть. К. : ПАРАПАН, 2005. С. 150.

венного¹². Вимога щодо догматичної відповідності і виразності покладає велику відповідальність на іконописця. Як справедливо зазначав В. Лепакін, «церковний художник повинен піклуватися насамперед про догматичний аспект того, що він зображує, про відповідність ікони вченню Церкви»¹³.

Ікони є важливою складовою, найчастіше навіть центральним елементом літургійної практики. Культове призначення таких творів полягає в актуалізації присутності священного. Вони виступають посередниками в досягненні основної мети ритуалу – встановленні й підтриманні зв'язку між священним абсолютом і людиною, трансцендентним та іманентним. Саме в такій якості ікони стають священними речами, об'єктами релігійного вшанування, поклоніння, молитовного звертання. У цьому контексті можна говорити про органічно взаємопов'язані літургійну і молитовну функції, які є найважливішими богослужбовими функціями, нерозривно пов'язаними в літургійному синтезі. Ікона бере активну участь у формуванні літургійного простору. Візуальний ряд ікон органічно взаємодіє з літургійними текстами, утворюючи літургійну цілісність, спільно виражаючи і розкриваючи глибинний духовний зміст Святого Писання. Літургійне слово і священні зображення доповнюють одне одного, дозволяючи вірним краще зрозуміти зміст церковного вчення і богослужіння. Про взаємодоповнюваність слова і живописного образу неодноразово говорив святитель Василій Великий: «Що мовлене слово передає через слух, то живопис показує мовчки через наслідування»¹⁴. Тобто, ще з IV століття богослови обґрунтували ідею, що вчення Церкви має проповідуватися не тільки через слово, але й через живописні зображення.

До ікони традиційно звертаються з молитвою, вона є об'єктом вшанування і поклоніння. Преподобний Іоан Дамаскин, розвиваючи ідеї преподобного Максима Сповідника, антиномічно стверджує і відмінність, і водночас єдність образу й першообразу: ікона відмінна від Божественного першообразу по сутності, але Бог перебуває в ній своїми енергіями. Тому іконі надається не абсолютне поклоніння, жертвне служіння (яке належить надавати тільки Богові), а шанування, або ж відносне поклоніння (προσκύνησις), як вшановування того, що сповнене Божественною благодаттю. Втілення Бога освячує людський образ, обожнює плоть, тому святі образи гідні вшанування, поклоніння. Преподобний Іоан Дамаскин підкріплює свою аргументацію посиланням на авторитет св. Василя Великого, зазначаючи:

¹² *Иоанн Дамаскин, преп.* Три слова в защиту иконопочитания / Пер. с греч. А. Бронзова. СПб.: Азбука-классика, 2001. С. 92, 94–95.

¹³ *Лепакін В.* Функції ікони в Церкві, в державному, громадському та особистому житті. URL: <https://ukrbukva.net/38746-Funkcii-ikonu.html> (дата звернення: 28.08.2022)

¹⁴ *Василій Великий.* Бесіда 19. На день святих сорока мучеників. URL: https://www.truechristianity.info/ua/books/basil_the_great_homilies_20.php.

«Вишановуючи ікони, ми вишановуємо не матеріальне зображення, а тих, хто на ньому зображений. Адже як говорить божественний Василій, шана, що надається образу, переходить на першобраз» (III 41)¹⁵. Ці ідеї були закріплені в рішеннях VII Вселенського собору, який утвердив догмат іконошанування:

«Тому що шанування, яке образу ми віддаємо, до першобразу переходить, і хто іконі поклоняється, поклоняється істоті, яка зображена на ній. Таким чином утвердиться вчення святих отців наших, котре виражають передання Кафолічної Церкви, Яка від краю й до краю землі проповідує Євангеліє»¹⁶.

Важливим аргументом для обґрунтування шанування ікон було твердження про те, що Божественний першобраз перебуває в образі своїми нематеріальними енергіями. Тому ікона насичена благодаттю, що уможливорює її посередництво в молитовному Богоспілкуванні, її участь в реалізації промислу Божого із спасіння людини. Це дає підстави для виділення харизматичної функції (від гр. харизма – дар божий, благодать) ікони. Богослови мислять ікону передусім як святиню, через яку передається благодать: священне зображення сповнене благодаті й навіть у певному розумінні може бути духоносним, як і те, що воно зображує. «Допусти поклоніння іконам, освячених іменем Бога і друзів Божих і через це осяяних благодаттю божественного Духа» (3, XVI), – закликає преподобний Іоан Дамаскин¹⁷.

До релігійно-сакральних функцій священних зображень традиційно зараховують анагогічну функцію (термін анагогічний походить із неоплатонічної традиції та середньовічної біблійної герменевтики й характеризує метод поступового сходження від матеріально-чуттєвого до вершин духовного), суть якої – у піднесенні від фізичного споглядання до споглядання духовних сутностей (саме в цьому розумінні св. Діонісій Ареопагіт називав ікони «видимим невидимого»)¹⁸. На думку преподобного Іоана, через посередництво матеріально-чуттєвих образів можна наблизитися до розумових споглядань священної істини, які сокровенно показують нам «божественні

¹⁵ Іоанн Дамаскин, преп. Три слова в заштиту іконопочитання / Пер. с греч. А. Бронзова. СПб.: Азбука-классика, 2001. С. 106.

¹⁶ Догмат 367-ти Святих отців Сьомого Вселенського Собору 787 року в Константинополі про іконошанування. Книга правил святих апостолів, Вселенських і Помісних соборів, і святих отців. К.: Видавничий відділ УПЦ КП, 2008. 368 с. URL: <https://parafia.org.ua/biblioteka/svyatoottsiivski-tvory/knyha-pravyl-svyatyl-apostoliv-vselenskyh-i-pomisnyh-soboriv-i-svyatyl-ottsiiv/#toc-367>

¹⁷ Іоанн Дамаскин, преп. Три слова в заштиту іконопочитання / Пер. с греч. А. Бронзова. СПб.: Азбука-классика, 2001. С.41.

¹⁸ Дионисий Ареопагит. О небесной иерархии / Пер. с греч. Г. М. Прохоров. // Дионисий Ареопагит. Творения. СПб.: Алетейя; Изд-во Олега Абышко, 2002. С. 45.

відображення»¹⁹. При цьому преподобний Іоан Дамаскин посилається на авторитетне твердження св. Григорія Богослова, який зазначав, що *«невидиме Божественне, вічна сила його й Божество, від створення світу через роздивляння творінь видимі»*²⁰. У такому розумінні образи підносять нас від матеріально-чуттєвого сприйняття до духовно-розумових споглядань священної істини, до вищого рівня свідомості²¹.

Зазначені релігійно-сакральні функції ікони обумовлюють її чудотворну функцію. Найбільш ушановані церковні образи, зазвичай оточені низкою релігійних переказів і легенд, у яких розповідається про їхнє чудесне походження та здійснені ними чудеса. У християнстві знаходимо перекази про нерукотворні образи Христа (образ Спаса Нерукотворного у східнохристиянській традиції, плат Вероніки й Туринська плащаниця – у західній). Згідно з християнськими переказами перші зображення Богородиці з маленьким Ісусом зробив апостол Лука. Інший тип релігійних переказів пов'язує походження священних образів із об'явленням святих художників, найчастіше в сні²². Так, у Києво-Печерському патерику описується, що одного з перших представників київської школи іконного малярства Аліпія Печерського надихнула на створення ікони Богородиці її поява в сні. Згідно з традицією, образи, які мали чудесне походження, були наділені потужною енергією благодаті і, відповідно, чудотворними властивостями.

Певна частина церковних зображень набувала чудотворної функції в процесі свого історичного функціонування. Яскравий приклад – сповнена чудес історія ікони Холмської Богородиці, Вишгородської Богородиці, Зимненської чудотворної ікони Божої Матері тощо. Харизматичний потенціал таких священних зображень, безпосереднє очікування благодаті, допомоги, заступництва викликали найсильніші емоції, хвилювали вірян. Складні дискусії теологів з приводу антиномічної сутності догматів були менш важливими для простих людей, ніж надія на допомогу від ікон у разі особистої скрути. Люди зверталися до них безпосередньо, й образи відповідали їм голосом неба, проти якого був безсилим будь-який авторитет. Такі ікони відрізнялися від усіх інших, їх вшановували як найцінніші святині.

¹⁹ Иоанн Дамаскин, преп. Три слова в защиту иконопочитания / Пер. с греч. А. Бронзова. СПб.: Азбука-классика, 2001. С. 92.

²⁰ Иоанн Дамаскин, преп. Три слова в защиту иконопочитания / Пер. с греч. А. Бронзова. СПб.: Азбука-классика, 2001. С. 92.

²¹ Головей В. Синтез богословського вчення про ікону у творах преподобного Іоана Дамаскина. Волинський Благовісник: богословсько-історичний науковий журнал Волинської православної богословської академії. Луцьк: Видавництво ЕІКΩΝ, 2020. № 8. С. 49–62.

²² Киево-Печерский патерик. М.: Наука, 1980. С. 196.

Звичайно, іконам притаманні й такі загальні для мистецтва функції, як дидактична, інформативна, коммеморативна (нагадування), компенсаторна, пізнавальна, естетична тощо. Однак зміст і характер таких функцій сакрального мистецтва є доволі специфічними.

Так, функцію нагадування в релігійно-сакральному контексті слід розуміти не тільки суб'єктивно-психологічно, як нагадування про священну історію, а передусім, онтологічно – як нагадування про священний первообраз, абсолютні засади буття. Згідно зі словами преподобного Іоана Дамаскина, «зображення є нагадуванням»²³. Поняття «нагадування», «пригадування» християнські богослови вживали саме в онтологічному аспекті. Образи сакрального мистецтва сприяють закріпленню в людській пам'яті досконаліших варіантів буття – це явлені пророкам образи майбутнього, а також зображення Христа й духовного подвижництва святих мучеників. Коммеморативна функція ікон обумовлювалася їхнім сутнісним зв'язком із першообразами та онтологічним характером опосередкованого ними досвіду богоспілкування, «духовним осягненням» священного. Суть цієї функції в сакральному мистецтві – актуалізація священної події, «вічне повернення» як спосіб виходу у надчасовий вимір (вічність), у «час часів» – кайрос (грец. *καίρος*). На нашу думку, вона суттєво відрізняється від нагадувальної функції, притаманної більшій частині творів світського образотворчого мистецтва. Основна відмінність полягає в тому, що священна подія актуалізується особливим чином – не як така, що відбулася колись, а як та, що відбувається, триває, здійснюється кожен мить життя. Часовий вимір такого мистецтва має особливу темпоральну структуру. Це «віднайдений час» – образ вічності. Образи сакрального мистецтва репрезентують те, що не існує у повсякденній дійсності, але є реальним на рівні анамнезису (грец. *ανάμνησις* – пригадування), об'явлення, пророцтва, видіння, мрії про майбутній стан преображеного світу й обоженої людини.

Грецькі Отці Церкви часто наголошували, що церковні зображення служать для навчання й виховання вірних, що дає підстави говорити про дидактичну функцію ікони. Розкриваючи істини й духовно-етичні цінності християнського вчення, зображуючи мужні й досконалі образи святих, ікони спонукають до наслідування цих високих зразків. Ікона представляє довершене буття, у якому долається дискретність окремого фізичного існування, розкриваючи особливий духовно-етичний вимір онтологічної повноти й досконалості.

²³ *Иоанн Дамаскин, преп.* Три слова в защиту иконопочитания / Пер. с греч. А. Бронзова. СПб.: Азбука-классика, 2001. С. 103–104

Роль церковного мистецтва полягала не тільки у вихованні побожності та моральних чеснот, а й у формуванні прагнення до пізнання Божественного світопорядку. Глибинний духовний зміст сакральних образів дає змогу людині отримати душевний спокій, мету й упевненість у житті, знайти точку опори та відчути себе частиною цілісного Божественного універсуму. У гносеологічному аспекті сакральне мистецтво – умогляд в образах, позাপонятійне, однак реальне осягнення незбагненного, пізнання непізнанного. У цьому – особливості гносеологічної (пізнавальної) функції ікони. Конститування абсолютів, їх символічна репрезентація в сакральному мистецтві нероздільно пов'язані з пізнанням світу і глибин свого «Я», коли акт самопізнання відбувається в живому зв'язку з усім світом, із його онтологічними засадами. Мистецтво розкриває істину буття. Однак художня істина – це не верифікована істина причинно-наслідкових зв'язків. У світському мистецтві це екзистенціальна істина індивідуального життєвого факту (акту, досвіду), яка завжди конкретна. Ікона репрезентує істину в її абсолютному вимірі, яка характеризується соборністю, всезагальністю. У такий спосіб ікона здійснює потужний вплив на людину, зумовлює можливість глибинного пізнання, екзистенціального переживання, духовного піднесення, просвітлення і очищення почуттів – катарсису (грец. *κάθαρσις*). Тут ми вступаємо у сферу відносин повноти й досконалості, тому такі твори є лоном народження кращих людських якостей²⁴.

Важливою функцією ікон є естетична. Священні образи не тільки виражають релігійні значення, а й викликають цілу гаму почуттів у людей, які їх споглядають. Преподобний Іоан Дамаскин, наслідуючи св. Василія Великого, визнає, що споглядання ікон у храмі надає величезну духовну насолоду і піднесення: «*Барви живопису заохочують мене до споглядання і як барвисті луки, даючи насолоду зору, непомітно вливають у душу славу Божу*»²⁵. Специфіка взаємодії релігійної та естетичної функцій ікони обумовлена й тим, що джерелом естетичного переживання є споглядання сакрального артефакту не як матеріального об'єкта (розфарбованої дошки), а як наочної репрезентації священного абсолюту, духовного ідеалу – потужного збудника й натхненника людських дій. Визначальна специфіка естетичної функції сакрального мистецтва полягає в тому, що його образи виражають особливу сферу людського духу, людської чуттєвості – осягнення і переживання святого, абсолютного, граничного.

²⁴ Див. докладніше: Головей В. Репрезентація сакрального в мистецтві: філософсько-естетичний аналіз : автореф. дис. ... д-ра філософ. наук : 09.00.08. Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. 2013. С. 17.

²⁵ Цит. за: Бычков В. Малая история византийской эстетики. Киев, 1991. С. 169.

Водночас богослови наголошували, що краса ікон має бути передусім духовною, і почуття задоволення, яке викликає споглядання ікон, теж має бути духовним, благочестивим. На цьому особливо наголошувалося у 100 правилі V–VI Трульського Собору:

«Зображення, представлені на дошках або чомусь іншому, які спокушають зір, розбецують розум і призводять до розпалювання нечистих задовольень, не дозволяємо віднині будь-яким способом робити. А хто дерзне таке створити: хай буде відлучений»²⁶.

Зміст цього правила можна інтерпретувати по-різному. Однак викликає сумнів твердження В. Бичкова, який вважає, що *«правилом 100 фактично офіційно заборонено християнам писати картини на мирські сюжети... як такі, що розтлівають душі»²⁷*. Важко уявити, щоб християнські живописці творили зображення, які б дійсно могли *«розтлівати душі»*; до того ж мирські сюжети ніколи не заборонялися, якщо вони, звичайно, не суперечили світоглядним та моральнісним критеріям християнства. Найімовірніше, цим правилом Церква намагалася захистити християнське культове мистецтво від можливого проникнення елементів почуттєвого натуралізму на зразок греко-римського мистецтва. Адже язичницька художня традиція в цей період залишалася ще цілком живою і небезпечною. Водночас це була церковна вимога щодо певного аскетизму в мистецтві й піклування про повчальний характер його емоційно-естетичного впливу.

Сакральна природа, релігійно-культове призначення та унікальний виразально-естетичний потенціал ікони уможливають її величну соціальну функцію – конституювати духовні абсолюти на рівні суспільних ідеалів. Сакральне мистецтво формує такі механізми функціонування колективної свідомості, які дають можливість спільноті зберігати свою ідентичність, цілісність і відтворювати себе в культурній традиції. У будь-яку епоху витвори сакрального мистецтва як ушановані святині відігравали вагомую історичну роль, консолідуючи суспільство, підносячи його моральний дух, етнічну самосвідомість, надихаючи на звитяги. Саме таку роль ікона виконує сьогодні в Україні, у часи війни й жорстоких випробувань вона є оберегом нашого народу, духовною бронею наших воїнів, надихаючи їх на мужність і самовідданість у захисті вітчизни.

Висновки. Проблематика функціонального призначення ікони мала важливе значення в контексті розвитку християнської традиції й постійно

²⁶ Материалы VI Вселенского Собора. СПб. : Воскресение, Паломник, 1996. С. 297.

²⁷ Бычков В. В. 2000 лет христианской культуры sub specie aesthetica : в 2-х т. Т. 1 : Раннее христианство. Византия. М.–СПб.: Университетская книга, 1999. С. 450.

привертала увагу богословів. Отці Східної Церкви вважали, що для ікони функціональний аспект є одним із визначальних. Аналіз функцій ікони засвідчує, що вони суттєво відрізняються від функцій світського мистецтва. Функціональне призначення ікон виходить далеко за межі їх матеріально-речової конкретності, художніх якостей і навіть релігійно-культового контексту. Їх функціональна специфіка зумовлена, на нашу думку, особливим онтологічним і аксеологічним статусом ікони як сакрального мистецтва. Адже через онтологічний зв'язок зі священними першообразами ікони беруть участь у силі священного й на символічному рівні є його повноправними представниками.

Саме онтологічний зв'язок ікони зі священним першообразом і уможливорює її основні ритуально-сакральні функції: догматичну, літургійну, молитовну, харизматичну, анагогічну, чудотворну. Іконам притаманні й такі загальні для мистецтва функції, як дидактична, інформативна, комеморативна (нагадування), компенсаторна, пізнавальна, естетична тощо. Однак зміст і характер таких функцій ікони є доволі специфічними. Їх специфіка обумовлювалася онтологічним характером опосередкованого ними досвіду Богоспівкування. Усі функції сакрального мистецтва тісно пов'язані між собою; вони не просто взаємодіють, а й взаємно обумовлюють одна одну. Тому їх необхідно висвітлювати в нерозривній єдності та діалектичній взаємодії. Основне функціональне призначення ікони – репрезентувати Боже, виражати святе, актуалізувати його присутність у вимірі людського життя, що інтегрує в собі всю повноту її різноманітних функціональних аспектів.

Перспективним напрямком подальших досліджень із цієї проблематики є порівняльний аналіз позицій представників православного і католицького богослов'я щодо функцій церковних зображень.

Список джерел і літератури:

1. Бондаревська І. Парадоксальність естетичного в українській культурі XVII–XVIII століть. К.: ПАРАПАН, 2005. 308 с.
2. Бычков В. 2000 лет христианской культуры sub specie aesthetica: в 2-х т. Т. 1. Раннее христианство. Византия. М.–СПб.: Университетская книга, 1999. 575 с.
3. Бычков В. Малая история византийской эстетики. Киев: Путь к истине, 1991. 408 с.
4. Василій Великий. Бесіда 19. На день святих сорока мучеників. URL: https://www.truechristianity.info/ua/books/basil_the_great_homilies_20.php (дата звернення: 24.08.2022).

5. Головей В. Синтез богословського вчення про ікону у творах преподобного Іоана Дамаскина. Волинський Благовісник: богословсько-історичний науковий журнал Волинської православної богословської академії. Луцьк: Видавництво ΕΙΚΩΝ, 2020. № 8. С. 49–62.
6. Головей В. Репрезентація сакрального в мистецтві: філософсько-естетичний аналіз: автореф. дис. ... д. філософ. наук. Східноукр. нац. ун. ім. В. Даля. 2013. 35 с.
7. Головей В. Феноменологічна та онтологічна специфіка сакрального мистецтва. Науковий вісник Чернівецького університету. Філософія. 2014. Вип. 706–707. С. 289–293. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvchu_fil_2014_706-707_57.
8. Деяния вселенских соборов: в 4 т. 5-е изд. 1996. Т. 4. Материалы VI Вселенского и VII Вселенского (2-го Никейского) соборов. СПб.: Воскресение, Паломник, 1996. 645 с.
9. Дионисий Ареопагит. О небесной иерархии / Пер. с греч. Г. Прохоров. Дионисий Ареопагит. Творения. СПб.: Алетейя, 2002. С. 37–206.
10. Догмат 367-ти Святих отців Сьомого Вселенського Собору 787 року в Константинополі про іконошанування. Книга правил святих апостолів, Вселенських і Помісних соборів, і святих отців. К.: Видавничий відділ УПЦ КП, 2008. 368 с. URL: <https://parafia.org.ua/biblioteka/svyatoottsivski-tvory/knyha-pravyl-svyatyh-apostoliv-vselenskyh-i-pomisnyh-soboriv-i-svyatyh-otciv/#toc--367> (дата звернення: 27.08.2022).
11. Знову віднайти душу Літургії: Інтерв'ю з кардиналом Ратцінгером. Міжнародний богословський часопис «Комуніо». Львів, 2001 (українська версія). С. 7–9.
12. Іоанн Дамаскин, преп. Три слова в заштиту іконопочитання / Пер. с греч. А. Бронзова. СПб.: Азбука-классика, 2001. 192 с.
13. Киево-Печерский патерик. М.: Наука, 1980. 312 с.
14. Книга правил святих апостолів, Вселенських і Помісних соборів, і святих отців. К.: Видавничий відділ УПЦ КП, 2008. 368 с. URL: <https://parafia.org.ua/biblioteka/svyatoottsivski-tvory/knyha-pravyl-svyatyh-apostoliv-vselenskyh-i-pomisnyh-soboriv-i-svyatyh-otciv/#toc--367> (дата звернення: 26.08.2022).
15. Лепакін В. Функції ікони в Церкві, в державному, громадському та особистому житті. URL: <https://ukrbukva.net/38746-Funkcii-ikony.html> (дата звернення: 28.08.2022).
16. Материалы VI Вселенского Собора. СПб.: Воскресение, Паломник, 1996. С. 272–298.
17. Мілютін С. Ікона як феномен християнської теорії пізнання і візантійської естетики у доіконоборчий період. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2017. Вип. 47. С. 277–285.
18. Степовик Д. Іконотворчість та українське ікономалярство. Енциклопедія історії України: Т. 3. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: Наукова думка, 2005. 672 с. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Ikonotvorchist> (дата звернення: 30.08.2022).

19. *Cavarnos, Constantine* (1992). *The Functions of Icons. Orthodox Iconography*. Belmont: Institute for Modern Greek and Byzantine Studies, 1992, pp. 30-35. URL: http://orthodoxinfo.com/general/icon_function.aspx.

References:

1. *Bondarevska I.* (2005). *Paradoksalnist estetychnoho v ukrainskii kulturi XVII-XVIII stolit* (The paradoxical nature of the aesthetic in Ukrainian culture of the 17th-18th centuries.). K.: PARAPAN [in Ukrainian].
2. *Bychkov V.* (1999). *2000 let hristianskoj kultury sub specie aesthetica* (2000 years of Christian culture subspecies of aesthetics): v 2-h t. T.1. *Rannee hristianstvo. Vizantiya* (Early Christianity. Byzantium.). M.–SPb.: Universitetskaya kniga [in Russian].
3. *Bychkov V.* (1991). *Malaya istoriya vizantijskoj estetiki*. Kiev: Put k istine [in Russian].
4. *Vasyl'ii Velykyi.* Besida 19. *Na den sviatykh soroka muchenykyv* (Conversation 19. On the day of the holy forty martyrs.). https://www.truechristianity.info/ua/books/basil_the_great_homilies_20.php. URL: 20.08.2022 [in Ukrainian].
5. *Holovei V.* (2020). *Syntezy bohoslovskoho vchennia pro ikonu u tvorakh prepodobnoho Ioana Damaskyna* (Synthesis of the theological teaching about the icon in the works of St. John Damascene). *Volynskiy Blahovisnyk: bohoslovsko-istorychnyi naukovyi zhurnal Volynskoi pravoslavnoi bohoslovskoi akademii* (Volyn Herald: the theological and historical scientific journal of the Volyn Orthodox Theological Academy). Lutsk: Vydavnytstvo EIKON. № 8 [in Ukrainian].
6. *Holovei V.* (2013). *Reprezentatsiia sakralnoho v mystetstvi: filosofsko-estetychnyi analiz: avtoref. dys. ... d-ra filosof. Nauk* (Representation of the sacred in art: a philosophical and aesthetic analysis: autoref. of thesis ... Dr. of Philosophic science): 09.00.08. *Skhidnoukr. nats. un-t im. V. Dalia* [in Ukrainian].
7. *Holovei V.* (2014). *Fenomenolohichna ta ontolohichna spetsyfika sakralnoho mystetstva*. (Phenomenological and ontological specificity of sacred art). *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Filosofiia*. (Scientific Bulletin of Chernivtsi University. Philosophy.). Vyp. 706–707. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvchu_fil_2014_706-707_57. Accessed: 15.07.2022 [in Ukrainian].
8. *Deyaniya vselenskih soborov.* (1996). (Acts of the Ecumenical Councils): v 4 t. 5-e izd. 1996. T. 4. *Materialy VI Vselenskogo i VII Vselenskogo (2-go Nikejskogo) soborov*. SPb.: Voskresenie, Palomnik [in Russian].
9. *Dionisij Areopagit.* (2002). *O nebesnoj ierarhii* (About the heavenly hierarchy) / Per. s grech. G. Prohorov. *Dionisij Areopagit. Tvoreniya*. SPb.: Aletejya [in Russian].
10. *Dohmat 367-ty Sviatykh ottziv Somoho Vselenskoho Soboru 787 roku v Konstantynopoli pro ikonoshanuvannia.* (2008). *Knyha pravyl sviatykh apostoliv, Vselenskykh i Pomisnykh soboriv, i sviatykh ottziv* (Dogma of the 367 Holy Fathers of the Seventh Ecumenical Council of 787 in Constantinople on icon veneration. The book of rules of the holy apostles, Ecumenical and Local Councils, and holy

- fathers). K.: Vydavnychiy viddil UPTs KP. URL: <https://parafia.org.ua/biblioteka/svyatootsivski-tvory/knyha-pravyl-svyatyh-apostoliv-vselenskyh-i-pomisnyh-soboriv-i-svyatyh-otsiv/#toc--367>. Accessed: 27.08.2022 [in Ukrainian].
11. Znovu vidnaity dushu Liturhii: Interviu z kardynalom Rattsingerom. (2001). (Rediscovering the Soul of the Liturgy: An Interview with Cardinal Ratzinger). Mizhnarodnyi bohoslovskyi chasopys «Komunio». Lviv (ukrainska versiia) [in Ukrainian].
 12. Ioann Damaskyn, prep. (2001). Tri slova v zashchytu ikonopochytaniia (In Defense of Icons) / Per. s hrech. A. Bronzova. SPB.: Azbuka-klassika [in Russian].
 13. Kyevo-Pecherskyi pateryk. (1980). M.: Nauka [in Russian].
 14. Knyha pravyl sviatykh apostoliv, Vselenskykh i Pomisnykh soboriv, i sviatykh otsiv (The book of rules of the holy apostles, Ecumenical and Local Councils, and holy fathers). K.: Vydavnychiy viddil UPTs KP, 2008. 368 s. URL: <https://parafia.org.ua/biblioteka/svyatootsivski-tvory/knyha-pravyl-svyatyh-apostoliv-vselenskyh-i-pomisnyh-soboriv-i-svyatyh-otsiv/#toc--367>. Accessed: 26.08.2022 [in Ukrainian].
 15. Lepakhin V. Funktsii ikony v Tserkvi, v derzhavnomu, hromadskomu ta osobystomu zhytti (Functions of the icon in the Church, in state, public and personal life). URL: <https://ukrbukva.net/38746-Funkcii-ikony.html> Accessed: 28.08.2022. [in Ukrainian].
 16. Materialy VI Vselenskogo Sobora. (1996). SPb.: Palomnik [in Russian].
 17. Miliutin S. (2017). Ikona yak fenomen khrystyianskoi teorii piznannia i vizantiiskoi estetyky u doikonoborchyi period. Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. (The icon as a phenomenon of the Christian theory of knowledge and Byzantine aesthetics in the pre-iconoclastic period. Scientific works of the Faculty of History of Zaporizhzhya National University). Vyp. 47 [in Ukrainian].
 18. Stepovyk D. (2005). Ikonotvorchist ta ukrainske ikonoliarstvo. Entsyklopediia istorii Ukrainy (Icon-making and Ukrainian icon painting. Encyclopedia of the History of Ukraine). T. 3. / Redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in. NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. K.: Naukova dumka, 2005. 672 s. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Ikonotvorchist>. Accessed: 30.08.2022 [in Ukrainian].
 19. Cavarnos, Constantine (1992). The Functions of Icons. Orthodox Iconography. Belmont: Institute for Modern Greek and Byzantine Studies, 1992, pp. 30-35. Accessed: 05.08.2022. URL: http://orthodoxinfo.com/general/icon_function.aspx [in English].